

духовенства також була скерована як на піднесення духовності й моралі народу, так і на запобігання асиміляції українства в польському й австрійському середовищі, оскільки будь-яке національне відродження – це відбудова структури нації та її високорозвиненої еліти.

Визначні діячі церкви справедливо зауважують, що зоря національного відродження немислима без глибокого духовного оновлення, без опертя на нашу тисячолітню християнську традицію, її співочу культуру. Ідея національності стала тією животворною силою, яка пробудила українців від апатії до усвідомлення своєї національної сутності, пам'яті про свою історію, обряди, звичаї й культуру.

1. Головка І. Село Саранчуки / І. Головка // Бережанська земля. Історично-мемуарний збірник / [упоряд. В. Лев, В. Стецюк]. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : Комітет вид-ва “Бережани”, 1970. – С. 703–709.
2. Дубівка В. Село Довге / В. Дубівка // Теревельська земля. Історично-мемуарний збірник / [редколегія: І. Винницька, В. Палідвор, Р. Криштальський та ін.]. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1968. – Т. XX. УА. – С. 620–621.
3. Нарис історії “Просвіти”. – Львів ; Краків ; Париж : Просвіта, 1993. – С. 290–291.
4. Осика М. Село Жизномир / М. Осика // Бучач і Бучачина. Історично-мемуарний збірник / [редколегія: М. Островерха, С. Шипилявий, Р. Барановський та ін.] – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1972. – Т. XXVII. УА. – С. 334–351.

В статтє отображається роль греко-католических священников в процессе развития вокального искусства Западного Подолья (на Тернопольщине) в конце XIX – в начале XX веков, отображается их организационная, культурно-просветительская деятельность, роль в формировании национального самосознания украинцев, распространении просвещения среди широких масс населения, сохранении и развитии музыкального искусства.

Ключевые слова: духовно-культурное развитие, музыкально-просветительская жизнь, культурно-образовательный уровень, вокальное художественное движение.

This article reflects a role of Greek-catholic priests in the process of vocal art development in Ternopil region in late XIX – early XX centuries. It also describes their organizational and cultural activity; shows their contribution in forming of education among wide layer of people, saving and development of music art.

Key words: spiritually cultural development, musically educative life, cultural and educational level, vocal artistic motion.

УДК 392: 398.8

ББК 85.310.04

Лідія Мулик-Коцовська

ТРАДИЦІЙНА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ КАРПАТ ЯК СКЛАДОВА ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ НАЦІЇ

У статті висвітлено питання щодо ролі й значення традиційної обрядовості українців Карпат у формуванні духовної культури нації. Через призму розкриття її природи, змісту та високохудожності виявлено, що традиційна обрядовість українців Карпат істотно сприяла розвитку людини як творця культурних цінностей, впливала на духовний стан людини, формувала її світогляд.

Ключові слова: звичай, обряд, свято, обрядовість, видовищність, видовище, театральність, прадавній народний театр.

Народна культура Прикарпаття – унікальний і неповторний феномен української культури, що гармонійно поєднує архетипи культури етнографічних груп карпатських українців – гуцулів, бойків, лемків, а також корінних мешканців Опілля й Покуття. У царині народної культури регіону центральне місце належить духовній культурі як спільному суспільному продукту, створеному певним етносом, субетносом, етнографічною групою або кількома групами, що включає споріднені елементи традиційних звичаїв та обрядів.

Дослідження О.Воропая [2], О.Курочкіна [5], І.Волицької [1], Л.Софронової [10], Г.Лужницького [6] про українські звичаї та обряди дають можливість простежити історію походження й розвитку традиційної обрядовості українців Карпат, проте вони недостатньо висвіт-

люють питання щодо її ролі й значення у формуванні духовної культури нації. Тому метою публікації є розкриття художніх особливостей традиційної обрядовості, які істотно вплинули на світоглядні уявлення карпатських українців.

Свята й обряди на Прикарпатті були і є відносно самостійними явищами духовної культури, засобами передачі досвіду від покоління до покоління. Вони охоплюють усі сторони життя людини, будучи невід'ємною, органічною частиною всієї її життєдіяльності. Яскравим прикладом служить традиційна сімейна обрядовість, що пов'язана з біологічним циклом існування людини – народженням (пологові звичаї та хрестини), одруженням (шлюб і весілля), смертю (похорон і поминки), і календарна обрядовість, до якої ввійшли народні й релігійні свята з унікальними національними особливостями, народною мудрістю, у якій відчутна багатотвікова спадкоємність духовних цінностей. Найбільш яскравими прикладами є Різдво, Великодні свята тощо. Геродот стверджував, що якби всім народам у світі надали можливість вибрати найкращі з усіх звичаїв та обрядів, то кожен народ вибрав би свої власні [9, с.117].

Звичаї і обряди мають національний або етнічний характер. Це повсякденні, усталені правила поведінки, що склалися історично, на основі людських стосунків, у результаті багаторазових одних і тих самих дій та усвідомлення їх суспільної значущості. Наче неписані закони, вони виникають разом із народом і передаються з покоління в покоління, тобто стають традиційними (звичаї вітатися при зустрічі, створювати сім'ю, шанувати батьків тощо). Водночас обряди – це символічні дієства, приурочені до відзначення найбільш важливих подій у житті людських гуртів, родин окремих осіб (обряд вінчання, обряд хрещення) [9, с.117].

У будь-якій культурі, при певному абстрагуванні, можна виокремити дві її функції: одну, що за ставленням до своєї етнокультурної спільноти постає в соціально-адаптивній якості, другу, що відмежовує цю культуру від інших, не даючи їй загубитися в розмаїтті світових національних культурних типів. У такому контексті звичаї та обряди поєднують у собі обидві зазначені функції, водночас представляючи себе й важливим адаптаційним засобом, і одним із чинників етногенезу [8, с.56].

Як відомо, звичаї ототожнюються з обрядами. Усе ж мета звичаю – відтворити й закріпити вже вироблені способи й форми праці, спілкування, сімейно-побутових відносин, суспільної дисципліни, регулювання взаємовідносин між людьми [2, с.12]. Водночас мета обряду – за допомогою символів і символічних дій висловити, передати й закріпити традиційні для якогонебудь суспільства, соціальної групи ідеї, ідеали, норми, цінності, зразки життєдіяльності, викликати в його учасників відповідні почуття, настрої, переживання, створити в процесі його проведення морально-психологічну атмосферу, яка сприяла б засвоєнню соціального досвіду, котрий передається за допомогою будь-якого обряду.

Проте не слід ототожнювати поняття обрядів і свят. Як відомо, свято – більш широке явище, що включає в себе обряд (обряди) як необхідну складову, але до обряду не зводиться. Якщо в обряді головним є особлива символічна дія, то у святі – безпосередній вираз почуттів, настроїв, переживань у зв'язку з важливими подіями в житті суспільства, колективу, сім'ї, особи. Яскравим прикладом є карпатське весілля – надзвичайно урочисте, веселе дійство (свято), яке включає окремі дії (обряди) – сватання, заручини, весілля, пропій, кожен з яких наділений власною символічною формою художньої виразності та динамічності [9, с.117].

На думку А.Коновича, "...свято завжди має оптимістичний, життєстверджуючий характер, змістовна сторона якого відрізняється виражено-духовною спрямованістю, в якій відчутна багатотвікова спадковість цінностей" [4, с.47]. Це свідчить про те, що в культурологічному аспекті свято виконує роль так званого механізму передачі культурних традицій із покоління в покоління, допомагає людям здійснювати свою самоідентифікацію. У виконанні такої важливої місії надзвичайно важливе значення має емоційно-естетична функція свята.

Тому закономірним є твердження про те, що для всіх народних обрядів українців Карпат, для їхніх традиційних свят (включаючи особисті й сімейні), властивим є прагнення до видовищності, до найбільшої емоційної виразності й бажання оприлюднити подію [9, с.118]. Саме про це йдеться в дослідженнях І.Волицької, яка, проаналізувавши традиційну обрядовість Прикарпаття, стверджує, що духовна культура населення обстежуваного регіону ввібрала в себе різні види народно-драматичної творчості, які, разом узяті, творять особливий тип видовищної культури українського народу [1, с.127]. А це означає, що традиційна обрядовість Прикарпат-

ського регіону також має характер видовищності та вважається колискою народно-драматичної творчості, що включила в себе всі риси, притаманні видовищам. Щоб дослідити, чи правильним є це припущення, необхідно перш за все з'ясувати, що розуміється під визначенням видовищність, зокрема, видовище.

Патріс Паві в “Словнику театру” тлумачить видовищність як усе те, що сприймають як частину певної цілісності, виставлену на огляд публіки. Що ж стосується видовища, то, на його думку, це все те, на що можна дивитися. “Видовище є загальною категорією, у різновидах якої розглядають світ”. Цей загальний термін стосується видимої частини п'єси (вистави) в усіх формах образотворчого мистецтва (танець, опера, кіно, пантоміма, цирк тощо), а також інших видах діяльності за участю публіки (спорт, ритуал, культові свята, громадські заходи), загалом усіх “культурних перформенсів” [7, с.407]. Сучасний словник української мови тлумачить видовище як: а) те, що відкрите для споглядання й привертає увагу; б) як виставу (театральну, циркову тощо) [11, с.97].

Із цих тлумачень можна зробити висновок, що видовище – усе те, на чому зосереджена увага людей, що викликає в них активну зацікавленість, котра виражається в стійкому спогляданні того, що відбувається, а за своєю природою – привабливе, яскраве й барвисте явище.

У своїх дослідженнях Л.Софронова стверджує, що обряд видовищний і його видовищність розраховані на велику кількість глядачів. Навіть якщо обряд відбувається таємно, його видовищний ряд усе одно присутній, він зберігає візуальну орієнтацію. “Магічне моделювання бажаної дійсності здійснювалося у розрахунку на надприродні сили, на предків, котрі обожнювалися, на духів-опікунів” [10, с.147].

Окрім видовищності, народна обрядовість має в собі ознаки театральності. Багато дослідників безпосередньо пов'язують зародження театру саме з народною театральністю. Зокрема, І.Франко вбачав початки українського театру в хороводах, веснянках, обжинках, колядуванні, у багатьох перехідних обрядах. Цю думку підтверджує й Г.Лужницький, який у своїй науковій праці “Початки українського театального мистецтва”, стверджує, що український театр зріс на фундаменті українських народних обрядів: “...український народ не одержав, як інші народи, театального мистецтва у спадщину ні від грецького, ні від якого-небудь іншого західноєвропейського театру, бо це театральне мистецтво є в його крові, ще з померлих, збутих віків. Ці театральні елементи, що створили український театр, нерозривно зв'язані, з одного боку з природою, серед якої жили наші предки, а з другого боку – із прикметами української духовності, українського світогляду” [6, с.26].

Аналогічний висновок у книзі “Театральні елементи в традиційній обрядовості українців Карпат кінця XIX – початок XX ст.” робить етнограф І.Волицька, яка стверджує, що творчість українців Карпат вбирає в себе не тільки розвинені театральні форми, а й дотеатральні чи прототеатральні ігрові форми, види фольклору й обрядові дійства, в основі яких лежать драматичні й театральні елементи [1, с.129]. Ця думка засвідчує те, що народно-драматичній творчості українців Карпат також притаманна театральність.

У такому випадку виникає питання про природу театральності. У словнику Патріса Паві довідуємося, що “з одного боку театральність означає просто одне: просторовість, візуальність, експресивність у плані видовищної та ефектної сцени. З іншого боку театральність означає специфічну манеру театральної гри, циркуляції слова, візуальне роздвоєння оповісника (персонаж/актор) та його одиниць висловлювання, штучність репрезентації, тобто (за визначенням Адамова) “перенесення у чутливий світ станів і образів, які є в ньому прихованими пружинами; прояв затаєного, латентного змісту із вмістом паростків драми” [7, с.478–479].

Л.Софронова в книзі “Старовинний український театр” зазначає, що кожен обряд виражається у вербальному, акціональному та предметному планах і містить стабільний елемент гри, причому зі сакральним значенням, яке зберігається при розпаді обряду, існує в реліктах обряду, а також і при його зовнішньому збігу з побутовими діями. “Сакральність і магічність буденних дій не підлягає сумніву. В усіх місцях, де обряд зберігся майже до наших часів, саме так він сприймався і сприймається” [10, с.147].

* У перекладі з англійської performance – “театр візуальних видів мистецтва”, які вивчає етносценологія (наука про діяльність і поведінку людини в публічних видовищах).

Описи народних свят та обрядів І.Волицької дають можливість осмислити, що народно-драматичній творчості українців Карпат притаманна театралізація, в основі якої лежить дійова гра, перетворення чи перевтілення в діючий об'єктивізований образ (за допомогою маски, рядження, гриму або рухів, міміки, мови), використання виражальних засобів (символічні знаки, атрибутика) і обов'язково – сценарно-драматургічна основа дії, режисером якої виступає сам народ [1, с.129].

Розглянемо на прикладі елементи театральності в традиційній обрядовості українців весняних, літніх і зимових прадавніх народних театрів.

Знайомлячись з весняним театром прабатьків у дослідженнях Г.Лужницького, бачимо, що пісні (веснянки чи гагілки), які створив наш народ на привітання весни, це, по суті, один сценічний твір народного весняного театру, одне велике видовище, яке складається з різноманітних картин, яке йшло в різних місцях на так само улаштованих сценах, з такими ж реквізитами й серед таких самих природних декорацій і з такими самими розпланованими ситуаціями, що їх ми сьогодні називаємо мізансценами [6, с.27].

Народні ігри у веснянках і гагілках прийнято поділяти на два типи – хороводні, де дійство має словесно-музично-хореографічну форму, і драматичні, де дійство обмежується словесно-пластичною формою. Ці ігри відтворюють дію, яка зображується, передбачаючи перевтілення учасників дійства в певний образ і супроводжуються пісенним або словесним діалогом. В ігрових піснях слово й дія синкретично пов'язані між собою: поза грою вони просто не могли існувати. Уся синкретична цілість веснянок і гаївок, коли слово, мелодія, міміка, танкові рухи й драматична дія ще не розчленовані, підпорядковувалася в первіснообщинну добу практично магічній меті, тому жанрова специфіка обрядових пісень зумовлена ігровим, “драматургічним” виконанням [3, с.16].

У прадавньому літньому театрі Г.Лужницький досліджує п'єсу (якщо розглядати цей обряд із сценічного боку) на три дії “Купало”, називаючи це дійство народною драмою, яку “присвоїли собі згодом не тільки українські письменники і драматурги (Кирило Тополя, М.Старицький, А.Вахнянин та інші), а й московські письменники (О.Вельтман, П. Байський, Х.Купрієнко), а також польські (О.Гроза чи Р.Зморський)” [6, с.27]. Г.Лужницький стверджує, що “Купало” з візуально-театрального боку є найбільш колористичним і найбагатшим на ефекти (гра світлотіні, палення й топлення гільця, нічні процесії із смолоскипами, скакання через вогонь тощо) драматичним видовищем. Воно, крім усієї низки сценічних елементів, що їх зустрічаємо у веснянках, уже в дослівному значенні має натяк на правдивий театр через присутність публіки – глядачів [6, с.28].

Основою цього видовища були ігрища та пісні про Купала, світання, про таємних духів, відьом, які загрожують добробутові хліборобських родин. Тому вважалося, що цих духів слід з'єднати й убезпечити себе перед ними. Таким чином, уся тенденція купальського свята – це прямування до добробуту в родинному оточенні, щасливе кохання як підґрунтя родинного добробуту, урожай і достаток у господарстві як основа матеріального добробуту.

У репертуарі прадавнього зимового театру вагоме місце належить колядкам, які Г.Лужницький називає “магічним поганським театром, де головна роль відводиться магії слова” [6, с.28]. З театрального боку – це однодрама, різнорідна за змістом, однорідна за формою. “Тут вже ми маємо, – зазначав він, – репетиції, тобто проби, маємо точно означений реквізит, і в цій однодрамі найсильніше проявляється пантоміма, рецитація і діалог” [6, с.28].

Колядки мали магічно-міфологічну функцію: побажання всій сім'ї, господареві, господині, членам їхньої родини, усій сільській общині здоров'я, щастя, добробуту, багатства. У цих святкових обходах використовувалися рядження, тобто маскування й переодягання, з метою перевтілення в яку-небудь істоту, що досягалося певною системою засобів (костюм, бутафорія, грим, образне слово, жести, манера поведінки тощо).

Яскраво-ігровим характером був наділений традиційний новорічний обряд “Маланка” (“Меланка” чи “Миланка”), який вносить у початки театру зовсім новий елемент – маски. Цей обряд мав сакральну-міфологічне підґрунтя, акумулювавши “ідеологічні стереотипи різних епох – архаїчні уявлення, вірування, пережитки магічних церемоній з циклу календарної, шлюбної та ініціальної звичаєвості” [5, с.28].

У XIX ст. обрядове дійство “Маланка” трансформувалось у громадську святкову забаву, своєрідний сільський карнавал, який відбувався 31 грудня, у день св. Меланії. Другим персонажем виступав Василь, день якого припадав на 1 січня. Унаслідок заміни юліанського календаря григоріанським у наш час ці дати припадають на 13 і 14 січня, коли відзначають т. зв. старий Новий рік. Символізуючи новоліття, животворний зв’язок жіночого й чоловічого начал, образи Маланки й Василя персоніфікувалися в українській народній творчості й перетворилися на стійку фольклорну пару. Згідно з обрядом масковані учасники новорічної процесії розігрували кумедні сценки-інтермедії, де важливе місце займали шлюбні мотиви. Саме так ряджені в карнавальну-сатиричну ігрову форму утверджували норми народної моралі [5, с.29].

Досліджені в статті ознаки театральності в первісному народному театрі вказують на яскравість, барвистість, привабливість, а отже, видовищність традиційної обрядовості українців Карпат. За твердженням І.Волицької, видовищність виступає “як естетично спрямоване дійство” [1, с.5], де на першому плані – магічна функція обряду. За словами Л.Софронової, естетичне й магічне нерозривно пов’язані, адже “священнодія чиниться в тих же формах, що і сама гра” [10, с.149]. Беручи участь в обряді, людина входить у гру не спонтанну, якою вона буває у звичайній життєвій поведінці, а в гру, освячену традиціями.

Таким чином, традиційна обрядовість українців Карпат була й залишається високим виявом художності, одним із засобів задоволення притаманної людині потреби в прекрасному, органічним компонентом її вірувань і світоглядних уявлень. Вона істотно сприяла розвитку людини як творця культурних цінностей, впливала на духовний стан людини, формувала її світогляд.

1. Волицька І. В. Театральні елементи в традиційній обрядовості українців Карпат кінця XIX – поч. XX ст. / Ірина Володимирівна Волицька. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 5, 127, 129.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу : [етнографічний нарис] / Олекса Воропай. – М. : Мале видавничче підприємство “Оберіг”, 1991. – 12 с.
3. Дей О. І. Звичаєво-обрядова поезія трудового року / О. І. Дей // Ігри та пісні: весняно-літня поезія трудового року / Олексій Іванович Дей. – К., 1963. – 16 с.
4. Конович А. А. Учисься языку театралізації / Аскольд Аркадьевич Конович. – М., 1979. – 47 с. – (Культурно-просветительская работа № 12).
5. Курочкін О. Українські новорічні обряди: “Коза” і “Маланка”: з історії народних масок / Олександр Курочкін. – Опішне, 1995. – С. 28–29.
6. Лужницький Г. Вибране / Григор Лужницький. – Івано-Франківськ : Плай, 1998. – 268 с.
7. Паві П. Словник театру / Патріс Паві. – Л. : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 407, 478–479.
8. Рудницька О. Педагогіка загальна та мистецька : навчальний посібник / Оксана Петрівна Рудницька. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 56 с.
9. Українське народознавство : навчальний посібник / [ред. С. П. Павлюка]. – 3-тє вид., випр. – К. : Знання, 2006. – С.117–118.
10. Софронова Л. Старовинний український театр / Людмила Софронова ; Львівський національний університет ім. І. Франка. – Л. : друкарня ЛА “Піраміда”, 2004. – С. 147, 149.
11. Сучасний тлумачний словник української мови / [заг. ред. проф. В. В. Дубічинського]. – Х. : ВД “Школа”, 2006. – 97 с.

В статтє освещен вопрос относительно роли и значения традиционной обрядности украинцев Карпат в формировании духовной культуры нации. Сквозь призму раскрытия ее природы, содержания и высокохудожественности выявлено, что традиционная обрядность украинцев Карпат существенно содействовала развитию человека как творца культурных ценностей, влияла на духовное состояние человека, формировала его мировоззрение.

Ключевые слова: *обычай, обряд, праздник, обрядность, зрелищность, зрелище, театральность, древнейший народный театр.*

The article considers the role and the significance of the Carpathian Ukrainians' ritualism for the formation of the nation's spiritual culture. Through the analysis of its nature, contents and high artistic value author revealed that traditional ritualism of the Carpathian Ukrainians favoured greatly the development of a human being as a creator cultural value and influenced the spiritual state of a person and formed his outlook.

Key words: *a custom, a rite, a holiday, ritualism, a performance, theatricality, an ancient folk theatre.*